

Lidia BrodowskiUniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0001-7828-868X**GODNOŚĆ CZŁOWIEKA A MIĘDZYNARODOWE STANDARDY
BIOMEDYCZNE – ZARYS PROBLEMATYKI****Wprowadzenie**

Godność człowieka stanowi uniwersalny punkt odniesienia dla współczesnej moralności oraz stosunków społecznych i międzynarodowych. Pojęcie to występuje w rozmaitych kontekstach i przenika różne systemy polityczne, filozoficzne i religijne. Godność jednostki ludzkiej stanowi istotny element obrazu człowieka, rekonstruowany na podstawie aktów prawa międzynarodowego¹.

Na ukształtowanie współczesnego rozumienia godności osoby ludzkiej największy wpływ wywarła filozofia moralna I. Kanta², który jest uznawany za ojca nowoczesnej koncepcji godności ludzkiej³. W jego ujęciu godność jest kategorią etyczną, która przenika wszystkie systemy prawne. Zdaniem filozofa godność ludzka ma swoje źródła w autonomii człowieka. Autonomię tę wyraża przekonanie, że każdy człowiek istnieje jako cel sam w sobie, a nie jako środek do osiągnięcia celów⁴. Jakkolwiek wpływ myśli I. Kanta jest w analizowanym kontekście szczególnie widoczny, to jednak o treściowym wyznaczniku godności człowieka nie decyduje konkretna szkoła filozoficzna czy teologiczna. Pojęcie to odsyła raczej do pewnych dominujących w danym miejscu i czasie przekonań oraz intuicji opartych na powszechnie dostępnym doświadczeniu. Godność jest pewną

¹ J. Zajadło, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 2, s. 103.

² Podobnie zob. M.J. Meyer, *Idea godności u Kanta a współczesna myśl polityczna*, w: *Godność człowieka jako kategoria prawa (opracowania i materiały)*, red. K. Complak, Wrocław 2001, s. 43.

³ Tak zob. G. Bognetti, *The concept of human dignity in European and US constitutionalism*, w: *European and US constitutionalism*, red. G. Nolte, Cambridge 2005, s. 89; J. Kumar-Das, *Human rights law and practice*, Delhi 2016, s. 37.

⁴ C.R. Miguel, *Human dignity: History of an idea*, „Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart” 2002, nr 50, s. 294.

rzeczywistością, niedającą się jednoznacznie ująć w formuły prawne, która jednak, jeżeli prawo ma być sprawiedliwe, powinna być brana pod uwagę w procesie jego stosowania oraz wykładni⁵.

Wiele z aktów międzynarodowej ochrony praw człowieka zawiera odesłania do godności człowieka, co sprawia, że kategorie te ściśle się ze sobą łączą. W Karcie Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 r.⁶ podkreślono konieczność przywrócenia wiary w „podstawowe prawa człowieka, w godność i wartość człowieka”⁷.

Do godności człowieka odnosi się Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.⁸, która mimo braku wiążącego charakteru wywarła zasadniczy wpływ na rozwój międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. We wstępie Deklaracji podkreślono, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju świata oraz wiary Narodów Zjednoczonych w godność i wartość jednostki ludzkiej. Kolejne odesłania czyni się w art. 1, 22 i 23 ust. 3 Deklaracji, ujmując godność jako odniesienie dla realizacji lub uzasadnienia określonych praw⁹.

W preambułach Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.¹⁰ podkreśla się, że „uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej stanowi podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”. We wstępie do Paktów sprecyzowano relację pomiędzy prawami człowieka a godnością, stanowiąc, że prawa te wynikają z przyrodzonej godności człowieka. Odesłania do godności znalazły się także w postanowieniach materialnoprawnych Paktów¹¹.

⁵ M. Piechowiak, *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju” 1992, nr 1, s. 38.

⁶ Karta weszła w życie 24 października 1945 r. Polska jest stroną Karty od dnia jej wejścia w życie. Tekst Karty w: A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 2006, s. 9 i n.

⁷ Szerzej zob. J. Zajadło, *Godność jednostki...*, s. 104–105.

⁸ UN Doc. A/RES/217 (III) A. Tłumaczenie w języku polskim dostępne w: A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...*, s. 134–138.

⁹ Szerzej na ten temat zob. np. H. Andrzejczak, *Filozoficznoprawne podstawy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1966, z. 2, s. 81–97.

¹⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych wszedł w życie 23 marca 1976 r. a Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych 3 stycznia 1976 r. Polska jest stroną Paktów od 18 czerwca 1977 r. Tekst Paktów w: A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...*, s. 139–153 oraz 160–167.

¹¹ Por. art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz art. 13 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, w: A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...*

Godność jako standard moralnoprawny jest także przedmiotem uznania ze strony większości sektorowych konwencji z zakresu ochrony praw człowieka¹² oraz większości regionalnych systemów ochrony praw człowieka¹³.

Godność stanowi więc nie tylko fundament aksjologiczny, ale przede wszystkim aksjologiczny cel praw człowieka, co implikuje wniosek, że prawa człowieka chronią, realizują i gwarantują godność człowieka¹⁴.

Standardy uniwersalne

Międzynarodowe prawo biomedyczne jest dziedziną prawa międzynarodowego, w której odwołanie do godności człowieka nabiera szczególnego charakteru i pełni istotne funkcje prawotwórcze¹⁵. Związane jest to z faktem, że korzystanie z osiągnięć naukowych w sferze biologii i medycyny zawsze stawia przed społeczeństwem istotne pytania etyczne i moralne¹⁶. Wątpliwości te dotyczą różnych kwestii odnoszących się do szeroko pojętego statusu ludzkiej egzysten-

¹² Zob. np. Preambułę Uzupełniającej Konwencji w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z 7 września 1965 r.; *United Nations Treaty Series*, vol. 266; Preambułę Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 7 marca 1966 r.; *United Nations Treaty Series*, vol. 660; Preambułę i art. 2 Międzynarodowej Konwencji w sprawie zwalczania i karania zbrodni apartheidu z 30 listopada 1973 r.; *United Nations Treaty Series*, vol. 1015; Preambułę Konwencji przeciwko torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu z 10 grudnia 1984 r.; *United Nations Treaty Series*, vol. 1465 czy art. 37, 39, 40 Konwencji o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r.; *United Nations Treaty Series*, vol. 1577.

¹³ Zob. np. art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej z 7 lutego 1992 r. (wersja skonsolidowana, uwzględniająca zmiany wprowadzone traktatem z Lizbony z 13 grudnia 2007 r.), Dz.Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r.; Preambułę oraz art. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej przyjętej w Nicei 7 grudnia 2000 r. z brzmieniem dostosowanym 12 grudnia 2007 r. do zmian wprowadzonych traktatem z Lizbony, Dz.Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r.; art. 2, 3, 20, 33 i 40 Zrewidowanej Arabskiej Karty Praw Człowieka z 22 maja 2004 r. Tekst Karty w: „Boston University International Law Journal” 2006, vol. 24, s. 149–164; Preambułę oraz art. 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 27 czerwca 1981 r., *United Nations Treaty Series*, vol. 1520. Polskie tłumaczenie Karty w: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 121–129; art. 5 i 6 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 22 listopada 1969 r., *United Nations Treaty Series*, vol. 1144. Polskie tłumaczenie Konwencji, w: *ibidem*, s. 99–111 czy Preambułę Protokołu Dodatkowego do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącego Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 17 listopada 1988 r. Polskie tłumaczenie Protokołu w: *ibidem*, s. 112–120.

¹⁴ Podobnie J. Zajadło, *Godność jednostki...*, s. 113.

¹⁵ Zob. B. Feuillet-Le Mintier, *La biomédecine, nouvelle branche du droit?*, w: *Normativité et biomédecine*, red. B. Feuillet-Le Mintier, Paris 2003, s. 1–5.

¹⁶ J. Blichacz, *Godność i prawo do życia w obliczu rozwoju nauk biomedycznych*, „Przegląd Prawa i Administracji” (Wrocław) 2015, t. C, cz. 1, s. 199–200.

cji: dopuszczalności przerywania życia za pomocą aborcji lub eutanazji, eksperymentowania na ludzkim genomie, reprodukcyjnego klonowania istot ludzkich, testowania nowych leków na człowieku, wykorzystywania komórek macierzystych dla celów pozamedycznych czy transplantacji ludzkich organów. Postęp w omawianej dziedzinie w mniejszym lub większym stopniu może więc skutkować zmianą sposobu postrzegania człowieka¹⁷. To z kolei może doprowadzić do kwestionowania obecnych paradygmatów i aksjomatów moralnych, społecznych i prawnych. Należy zauważyć, że poddana kontroli, selekcji i modyfikacjom istota ludzka może być postrzegana jako różniąca się od jednostek, których życie zostało zapoczątkowane i przebiega zgodnie z procesami naturalnymi. W sytuacji wartościowania wskazanych różnic może okazać się, że w grupie przedstawicieli tego samego gatunku funkcjonują jednostki, które są mniej lub bardziej akceptowane społecznie¹⁸.

Odpowiedzią prawa międzynarodowego na wyzwania, jakie niesie za sobą współczesna biomedycyna, jest wypracowanie katalogu podstawowych zasad i wartości, których zadaniem jest ochrona jednostek oraz całego gatunku ludzkiego przed możliwymi nadużyciami¹⁹. W 1947 r. amerykańscy sędziowie orzekający w procesie 23 lekarzy i naukowców nazistowskich oskarżonych o nielegalne doświadczenia na więźniach obozów koncentracyjnych sformułowali zbiór 10 zasad określających przesłanki dopuszczalności wykonywania eksperymentów medycznych na człowieku (tzw. kodeks norymberski)²⁰. Zasady te uzależniały możliwość przeprowadzania eksperymentów od m.in. istnienia dobrowolnej i świadomej zgody osoby poddanej badaniom czy dużego prawdopodobieństwa osiągnięcia bezpośredniej korzyści leczniczej oraz konieczności przerwania doświadczenia w razie powstania zagrożenia dla życia lub zdrowia pacjenta²¹. Mimo że kodeks norymberski nie odwoływał się wprost do godności człowieka, trudno nie zauważyć, że wszystkie zawarte w nim zasady, a w szczególności absolutny obowiązek uzyskania zgody pacjenta na udział w eksperymencie me-

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. J. Kapelańska-Pręgowska, *W poszukiwaniu osoby i istoty ludzkiej w prawie międzynarodowym*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jana Białocerkiewicza*, red. T. Jasudowicz, M. Balcerzak, Toruń 2009, s. 185–207.

¹⁸ Tak np. O. Nawrot, *Ludzka biogeneza w standardach bioetycznych Rady Europy*, Warszawa 2011, s. 13. Podobnie zob. R. Andorno, *Human dignity and human rights as a common ground for global bioethics*, „Journal of Medicine and Philosophy” 2009, vol. 34, nr 3, s. 229–230.

¹⁹ M. Safjan, *Prawo polskie a Europejska Konwencja Bioetyczna*, „Prawo i Medycyna” 2000, vol. 2, nr 5, s. 6.

²⁰ E. Shuster, *The Nuremberg Code: Hippocratic ethics and human rights*, „The Lancet” 1998, vol. 351, nr 9107, s. 974.

²¹ Pełny tekst kodeksu norymberskiego przywoływany jest w pracy E. Shuster, *Fifty years later: The significance of the Nuremberg Code*, „The New England Journal of Medicine” 1997, vol. 337, nr 20, s. 1436.

dycznym, czerpały z przedstawionej koncepcji²². Postanowienia kodeksu norymberskiego stały się podstawą do opracowania standardów biomedycznych, które wyznaczają obecnie granice korzystania z postępu naukowego w sposób mający zapewnić poszanowanie godności człowieka²³.

W 1968 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ zobowiązało Sekretarza Generalnego do przygotowania studium poświęconego związkom zachodzącym pomiędzy prawami człowieka a rozwojem naukowo-technologicznym. Wyróżniono cztery grupy zagadnień, które powinny zostać poddane analizie. Jednym z nich była ocena skutków rozwoju nauki i technologii dla fizycznej i psychicznej integralności człowieka²⁴. Kwestie te zostały następnie szczegółowo omówione w raporcie noszącym tytuł: *Ochrona ludzkiej osobowości i jej fizycznej oraz intelektualnej integralności w świetle postępu w biologii, medycynie i biochemii*²⁵. Godność człowieka stała się punktem odniesienia w ramach dyskusji nad zasadnością sztucznego podtrzymywania funkcji życiowych u osób, u których stwierdzono tzw. śmierć mózgową. Większość ekspertów oraz środowisk medycznych była zdania, że ze względu na nieodwracalność stanu zdrowia pacjenta działania sztucznie podtrzymujące życie nie powinny być prowadzone. W raporcie wskazano, że godność człowieka musi być w pełni respektowana, a więc po ostatecznym ustaniu funkcji mózgowych należy zrezygnować z wszelkich prób dalszego utrzymywania pacjentów w stanie uwłaczającym ich godności. Podkreślono, że wyrazem „godnej śmierci” jest w takich sytuacjach umożliwienie pacjentowi rozstania się z życiem w sposób naturalny, bez wykorzystywania tych z technik współczesnej medycyny, które pozwalają czasowo zachowywać niektóre czynności organizmu. Przyjęto natomiast, że techniki takie mogą znaleźć zastosowanie, jeżeli jest to uzasadnione koniecznością zapobieżenia obumarciu organów zakwalifikowanych do przeszczepu²⁶.

²² G.J. Annas, *Zmieniający się obraz eksperymentów medycznych z udziałem ludzi: Norymburga, Helsinki i czasy współczesne*, w: *Badania z udziałem ludzi*, red. W. Galewicz, Kraków 2011, s. 308–309.

²³ W tym kontekście należy wspomnieć o deklaracji helsińskiej, przyjętej w 1964 r. przez Zgromadzenie Ogólne Światowego Stowarzyszenia Lekarzy. Dokument ten zasadniczo powtarza, ale także rozwija i uzupełnia regulacje zawarte w kodeksie norymberskim. Zarówno w doktrynie, jak i przez międzynarodową społeczność naukową deklaracja jest oceniana jako podstawowy zbiór zasad i wytycznych w dziedzinie badań na człowieku, który istotnie wpłynął na kształt międzynarodowych, regionalnych i krajowych kodeksów postępowania biomedycznego. Szerzej na ten temat zob. A. Wnukiewicz-Kozłowska, *Rozwój międzynarodowych regulacji dotyczących badań biomedycznych z udziałem człowieka*, w: *Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie. Standardy międzynarodowe*, red. J. Różyńska, M. Waligóra, Warszawa 2012, s. 34–37.

²⁴ Zob. A/RES/2450 (XXIII): *Human rights and scientific and technological development*, 19 December 1968.

²⁵ Report of the Secretary General: *Protection of the human personality and its physical and intellectual integrity, in the light of advances in biology, medicine and biochemistry*. Part II – Developments in Medicine, UN Doc. E/CN.4/1172/Add.1, 19 June 1975.

²⁶ *Ibidem*, § 245–270.

Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) zwróciła uwagę na zagrożenia, jakie dla godności człowieka niesie postęp w sferze genetyki klinicznej. Już drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych organizacja ta przyjęła kilka istotnych deklaracji dotyczących m.in. genomu ludzkiego, danych genetycznych oraz bioetyki. W uchwalonej 11 listopada 1997 r. Powszechnej Deklaracji o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka²⁷ postanowiono, iż bez względu na cechy genetyczne każdy człowiek ma prawo do poszanowania przyrodzonej godności, która powoduje, że „nie można oceniać jednostki przez pryzmat jej cech genetycznych” (art. 2). Zakazano w związku z tym dyskryminacji, której celem lub skutkiem byłoby naruszenie godności istoty ludzkiej (art. 6). Podkreślono, że żadne badania nad genomem „nie mogą być uważane za ważniejsze od praw człowieka, podstawowych wolności i godności przysługującej jednostkom lub [...] grupom osób” (art. 10). Potępiono jednocześnie wszelkie praktyki sprzeczne z godnością człowieka, uznając za takie w pierwszej kolejności reprodukcyjne klonowanie istot ludzkich (art. 10).

W przyjętej 16 października 2003 r. Międzynarodowej Deklaracji w sprawie Ludzkich Danych Genetycznych²⁸ położono natomiast nacisk na zagrożenia, jakie dla praw człowieka i godności ludzkiej niesie nieostrożne wykorzystanie danych genetycznych. Z uwagi na powyższe, wezwano państwa członkowskie UNESCO do podjęcia odpowiednich kroków, aby zapewnić, że ludzkie dane genetyczne będą zbierane, przetwarzane i przechowywane z uwzględnieniem akceptowalnych pod względem etycznym procedur (art. 6).

Ostatnim dokumentem UNESCO, który wymaga uwagi w analizowanym zakresie, jest Powszechna Deklaracja w sprawie Bioetyki i Praw Człowieka z 19 października 2005 r.²⁹ W preambule przypomniano, że etyczne kwestie wywołane postępowaniem w dziedzinie nauk biomedycznych należy oceniać, mając na względzie obowiązek poszanowania godności osoby ludzkiej. Postęp naukowy powinien ponadto zmierzać do „promowania dobra jednostek, rodzin, grup bądź społeczności oraz całej ludzkości w warunkach uznania dla godności osoby ludzkiej oraz [...] przestrzegania praw człowieka”. W treści analizowanego dokumentu zwrócono także uwagę, że zasada poszanowania godności ludzkiej powinna być rozpatrywana wieloaspektowo: jako jeden z głównych celów deklaracji (art. 2); imperatyw nakazujący stawianie dobra jednostki przed wyłącznym interesem nauki lub społeczeństwa (art. 3); bariera zakazująca dyskryminacji osób lub grup z powodu cech genetycznych (art. 11) oraz podstawa respektowania różnorodności kulturowej i pluralizmu wśród przedstawicieli gatunku ludzkiego (art. 12).

²⁷ UNESCO, *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*, adopted on 11 November 1997.

²⁸ UNESCO, *International Declaration on Human Genetic Data*, adopted on 16 October 2003.

²⁹ UNESCO, *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, adopted on 19 October 2005.

Wskazane deklaracje UNESCO, mimo że pozbawione mocy wiążącej, mają szczególne znaczenie ze względu na fakt, że przyjęte zostały jednomyślnie na forum organizacji, która zrzesza praktycznie wszystkie państwa świata. Ukazują, że bez względu na różnice społeczno-kulturowe i religijne istniejące między państwami obowiązek poszanowania godności człowieka w związku z rozwojem biomedycyny jest powszechnie dostrzegany³⁰. Fundamentalne problemy biomedyczne nie stanowią problemu wyłącznie bogatych państw.

Standardy regionalne

Na konieczność uniwersalizacji standardów biomedycznych wskazali twórcy Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście Zastosowań Biologii i Medycyny z 4 kwietnia 1997 r.³¹ Dokument ten został przyjęty na forum Rady Europy, ale zgodnie z art. 33 jest otwarty do podpisu także dla państw trzecich, które uczestniczyły w pracach przygotowawczych oraz dla Unii Europejskiej³². Konwencja jest pierwszym w skali światowej instrumentem wiążącym prawnie, który kompleksowo reguluje większość zagadnień związanych z rozwojem współczesnej biologii i medycyny.

Godność istoty ludzkiej jest kategorią, wokół której zbudowano szereg uregulowań konwencyjnych. Potwierdza to tytuł konwencji oraz motyw jej przyjęcia wskazane w preambule. Zgodnie z treścią preambuły konieczność zapewnienia poszanowania godności istoty ludzkiej jest warunkiem wykorzystania postępu w biologii i medycynie dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń. Przyrodzona godność człowieka powoduje, że niedopuszczalne jest przeprowadzanie interwencji medycznych bez swobodnej i świadomej zgody osoby zainteresowanej (art. 5), a gdy pacjent w chwili przeprowadzania interwencji nie jest w stanie wyrazić swojej woli, należy brać pod uwagę jego wcześniejsze życzenia (art. 9). Zakazane jest dla celów innych niż zdrowotne dokonywanie prognostycznych testów genetycznych (art. 12), przeprowadzanie interwencji polegających na

³⁰ R. Adorno, *Principles of international biolaw. Seeking common ground at the intersection of bioethics and human rights*, Brussels 2013, s. 14.

³¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście Zastosowań Biologii i Medycyny: Konwencja o Prawach Człowieka i Biomedycynie (Europejska Konwencja Biomedyczna), Oviedo, 4 kwietnia 1997 r. Konwencja weszła w życie 1 grudnia 1999 r.; European Treaty Series (dalej jako: ETS) No. 164. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czeppek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014, s. 14–24.

³² Niestety trzeba zauważyć, że spośród państw niebędących członkami Rady Europy do prac nad przygotowaniem tekstu Konwencji włączyły się jedynie Australia, Kanada, Japonia, Meksyk, Stany Zjednoczone oraz, nie przesądzając jej statusu prawnomiędzynarodowego, Stolica Apostolska.

wprowadzaniu zmian w genomie ludzkim (art. 13) oraz stosowanie technik wspomagających prokreację, które pozwalają na wybór płci przyszłego dziecka (art. 14). Wykonywanie badań naukowych na człowieku jest dopuszczalne tylko po spełnieniu wszystkich określonych w konwencji przesłanek (art. 16), a osoby niezdolne do wyrażenia zgody na badania korzystają w takich przypadkach ze wzmocnionej ochrony prawnej (art. 17). Jak stanowi konwencja, pobieranie organów od żyjącego dawcy dla celów transplantacyjnych może być przeprowadzane jedynie dla uzyskania terapeutycznej korzyści biorcy i tylko wtedy, gdy nieosiągalny jest odpowiedni narząd od osoby zmarłej, a alternatywna metoda lecznicza o podobnej skuteczności nie istnieje (art. 19).

Europejską Konwencję Bioetyczną uzupełniają cztery Protokoły dodatkowe. Protokół dodatkowy do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście Zastosowań Biologii i Medycyny w sprawie Zakazu Klonowania Istot Ludzkich z 12 stycznia 1998 r. skupia uwagę na niebezpieczeństwie instrumentalizacji człowieka w drodze świadomego tworzenia osobników identycznych pod względem genetycznym³³. W Protokole dodatkowym do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Transplantacji Organów i Tkanek Pochodzenia Ludzkiego z 24 stycznia 2002 r. wskazano na konieczność zabezpieczenia potencjalnych dawców oraz biorców organów przed nadużyciami w obszarze medycyny transplantacyjnej³⁴. Protokół dodatkowy do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Badań Biomedycznych z 25 stycznia 2005 r. normuje problematykę badań biomedycznych na człowieku, zakazując wszelkiej interwencji naruszającej ludzką godność³⁵. Czwarty i ostatni jak dotąd protokół – Protokół dodatkowy do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Testów Genetycznych Wykonywanych w Celach Medycznych z 27 listopada 2008 r. precyzuje warunki oraz przesłanki dopuszczalności wykonywania testów genetycznych na człowieku³⁶.

³³ Protokół dodatkowy do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście Zastosowań Biologii i Medycyny w sprawie Zakazu Klonowania Istot Ludzkich, Paryż, 12 stycznia 1998 r.; ETS No. 168. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy...*, s. 57–60.

³⁴ Protokół dodatkowy do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Transplantacji Organów i Tkanek Pochodzenia Ludzkiego, Strasbourg, 24 stycznia 2002 r.; ETS No. 186. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy...*, s. 60–67.

³⁵ Protokół dodatkowy do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Badań Biomedycznych, Strasbourg, 25 stycznia 2005 r.; ETS No. 195. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy...*, s. 68–80.

³⁶ Protokół dodatkowy do Konwencji o Prawach Człowieka i Biomedycynie w sprawie Testów Genetycznych Wykonywanych w celach Medycznych, Strasbourg, 27 listopada 2008 r.; ETS No. 203. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy...*, s. 80–88.

W dołączonym do konwencji sprawozdaniu wyjaśniającym zwrócono uwagę na trzy niezbędne kwestie, w świetle których powinna być dokonywana ocena kierunków postępu biomedycznego. W pierwszej kolejności wskazano na jednostkę, której należy zagwarantować ochronę przed zagrożeniami wynikającymi z niewłaściwego wykorzystania dostępnej wiedzy. Następnie wymieniono społeczeństwo, którego jednostka jest częścią i w związku z tym jest zobowiązana do przestrzegania zasad etycznych szanowanych przez społeczność, w której żyje. Najszerszym punktem odniesienia stał się natomiast gatunek ludzki, którego tożsamości genetycznej mogą zagrażać obecne oraz przyszłe osiągnięcia w sferze badań nad genomem człowieka³⁷.

Obowiązek poszanowania godności człowieka w kontekście biomedycznym precyzuje art. 3 Karty Praw Podstawowych UE, który normuje prawo człowieka do integralności fizycznej i psychicznej. We wspomnianym artykule stwierdzono, że w dziedzinach medycyny i biologii muszą być szanowane: swobodna i świadoma zgoda osoby zainteresowanej; zakaz praktyk eugenicznych, zwłaszcza tych, których celem jest selekcja osób; zakaz wykorzystywania ciała ludzkiego i jego części jako źródła zysku; a także zakaz reprodukcyjnego klonowania istot ludzkich. Odniesienie do godności istoty ludzkiej możemy również odnaleźć w art. 21 zakazującym dyskryminacji m.in. ze względu na cechy genetyczne oraz w art. 35 KPP, który zobowiązuje do zapewnienia wysokiego poziomu ochrony zdrowia ludzkiego podczas określania i realizowania wszystkich polityk Unii Europejskiej.

Instrumenty prawa wtórnego UE, które dotyczą wspólnych obszarów biomedycyny i prawa, służą przede wszystkim umożliwieniu efektywnej realizacji polityk unijnych poprzez usuwanie przeszkód na drodze do urzeczywistnienia wspólnego rynku. Należy jednak zauważyć, że niektóre z tych instrumentów uwzględniają również ten aspekt sprawy, który wiąże się ze statusem oraz zakresem ochrony praw jednostek i wpływa na etyczną ocenę proponowanych rozwiązań³⁸. Reprezentatywnym w tym zakresie przykładem jest rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 536/2014 z 16 kwietnia 2014 r. w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi oraz uchylenia dyrektywy 2001/20/WE³⁹. Pierwszy motyw preambuły aktu podkreśla potrzebę ochrony godności, bezpieczeństwa oraz praw uczestników badań, których dobro powinno być nadrzędne wobec wszystkich innych interesów. Podkre-

³⁷ Sprawozdanie wyjaśniające do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście Zastosowań Biologii i Medycyny: Konwencja o Prawach Człowieka i Biomedycynie, Oviedo, 4 kwietnia 1997 r.; ETS No. 164, pkt 14. Polskie tłumaczenie w: T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy...*, s. 24 i n.

³⁸ M. Grzymkowska, *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009, s. 229.

³⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 536/2014 z 16 kwietnia 2014 r. w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi oraz uchylenia Dyrektywy 2001/20/WE; Dz.Urz. UE L 158 z 27.05.2014 r.

ślając rangę, jaką KPP przyznaje obowiązkowi poszanowania godności człowieka, przypomniano, że nie jest dopuszczalne przeprowadzanie jakichkolwiek interwencji medycznych bez swobodnej i świadomej zgody osoby zainteresowanej (motyw 27). Za kryterium oceny spełnienia powyższego obowiązku uznano odpowiedź na pytanie, czy uczestnik badania nie należy do grupy gorzej sytuowanej pod względem ekonomicznym lub społecznym bądź nie znajduje się w sytuacji zależności, która mogłaby mieć wpływ na jego decyzję o poddaniu się badaniom (motyw 31)⁴⁰.

Podsumowanie

Przyjęte za podstawę analizy akty prawa międzynarodowego niezależnie od tego, czy opracowane zostały na płaszczyźnie uniwersalnej, czy regionalnej, pokazują, że w sferze biomedycznej obowiązek poszanowania godności ludzkiej stanowi podstawową zasadę. W pierwszej kolejności wyodrębniają istotę ludzką jako zindywidualizowany podmiot praw gwarantowanych przez prawo międzynarodowe, w dalszej natomiast prawnomiędzynarodową ochroną obejmują wszystkie ważniejsze dla człowieka wartości celem stworzenia optymalnych warunków dla jego wszechstronnego rozwoju⁴¹. Godność człowieka stanowi więc parasol ochronny, który ma zabezpieczać przed szeroko pojmowaną instrumentalizacją istot ludzkich, której wyrazem może być przeprowadzanie interwencji medycznych bez świadomej zgody osoby zainteresowanej czy reprodukcyjne klonowanie istot ludzkich..

Zasadny wydaje się wniosek, że ureulowania biomedyczne, w przeciwieństwie do klasycznych instrumentów prawa międzynarodowego z zakresu praw człowieka w sposób bardziej zrównoważony ujmują konieczność zabezpieczenia godności całego gatunku ludzkiego. Znajduje to potwierdzenie w tych aksjomatach prawnych, które wymagają, aby postęp naukowy nie tylko szanował przyrodzoną wartość jednostki, ale także gwarantował zachowanie tożsamości gatunkowej obecnych i przyszłych pokoleń⁴².

⁴⁰ Przyjęte kryterium kwalifikowania osób szczególnie podatnych na wykorzystanie odpowiada wytycznym dotyczącym badań biologicznych z udziałem ludzi, które opracowane zostały przez Radę Międzynarodowych Organizacji Nauk Medycznych (CIOMS) we współpracy ze Światową Organizacją Zdrowia (WHO). Wytyczne wymagają bowiem, aby wzmocnioną ochroną prawną objąć wszystkie osoby względnie lub całkowicie niezdolne do ochrony własnych interesów z powodu braku formalnej lub faktycznej możliwości wyrażenia świadomej zgody. Szerzej zob. Z. Zalewski, *Ochrona osób szczególnie podatnych na wykorzystanie (vulnerable subjects) w badaniach biomedycznych*, w: *Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie. Standardy międzynarodowe*, red. J. Różyńska, M. Waligóra, Warszawa 2012, s. 108.

⁴¹ Z. Kędzia, *Prawo człowieka do integralności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 3, s. 27.

⁴² R. Adorno, *Human dignity and human rights*, w: *Human dignity and bioethics. Essays commissioned by the President's Council on Bioethics*, Washington 2008, s. 52–53.

Bibliografia

- Adorno R., *Human dignity and human rights*, w: *Human dignity and bioethics. Essays commissioned by the President's Council on Bioethics*, Washington 2008.
- Adorno R., *Principles of international bioethics. Seeking common ground at the intersection of bioethics and human rights*, Brussels 2013.
- Andorno R., *Human dignity and human rights as a common ground for global bioethics*, „Journal of Medicine and Philosophy” 2009, vol. 34, nr 3.
- Andrzejczak H., *Filozoficzno-prawne podstawy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 1966, z. 2.
- Annas G.J., *Zmieniający się obraz eksperymentów medycznych z udziałem ludzi: Norymberga, Helsinki i czasy współczesne*, w: *Badania z udziałem ludzi*, red. W. Galewicz, Kraków 2011.
- Blichacz J., *Godność i prawo do życia w obliczu rozwoju nauk biomedycznych*, „Przegląd Prawa i Administracji” (Wrocław) 2015, t. C, cz. 1.
- Bognetti G., *The concept of human dignity in European and US constitutionalism*, w: *European and US constitutionalism*, red. G. Nolte, Cambridge 2005.
- Feuillet-Le Mintier B., *La biomédecine, nouvelle branche du droit?*, w: *Normativité et biomédecine*, red. B. Feuillet-Le Mintier, Paris 2003.
- Grzymkowska M., *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009.
- Jasudowicz T., Czepek J., Kapelańska-Pręgowska J., *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014.
- Kapelańska-Pręgowska J., *W poszukiwaniu osoby i istoty ludzkiej w prawie międzynarodowym*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jana Białocerkiewicza*, red. T. Jasudowicz, M. Balcerzak, Toruń 2009.
- Kędzia Z., *Prawo człowieka do integralności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 3.
- Kumar-Das J., *Human rights law and practice*, Delhi 2016.
- Meyer M.J., *Idea godności u Kanta a współczesna myśl polityczna*, w: *Godność człowieka jako kategoria prawa (opracowania i materiały)*, red. K. Complak, Wrocław 2001.
- Miguel C.R., *Human dignity: History of an idea*, „Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart” 2002, nr 50.
- Nawrot O., *Ludzka biogeneza w standardach bioetycznych Rady Europy*, Warszawa 2011.
- Piechowiak M., *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju” 1992, nr 1.
- Przyborowska-Klimczak A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 2006.
- Safjan M., *Prawo polskie a Europejska Konwencja Bioetyczna*, „Prawo i Medycyna” 2000, vol. 2, nr 5.
- Shuster E., *Fifty years later: The significance of the Nuremberg Code*, „The New England Journal of Medicine” 1997, vol. 337, nr 20.
- Shuster E., *The Nuremberg Code: Hippocratic ethics and human rights*, „The Lancet” 1998, vol. 351, nr 9107.
- Wnukiewicz-Kozłowska A., *Rozwój międzynarodowych regulacji dotyczących badań biomedycznych z udziałem człowieka*, w: *Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie. Standardy międzynarodowe*, red. J. Różyńska, M. Waligóra, Warszawa 2012.
- Zajadło J., *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 2.
- Zalewski Z., *Ochrona osób szczególnie podatnych na wykorzystanie (vulnerable subjects) w badaniach biomedycznych*, w: *Badania naukowe z udziałem ludzi w biomedycynie. Standardy międzynarodowe*, red. J. Różyńska, M. Waligóra, Warszawa 2012.

Streszczenie

Artykuł traktuje o odniesieniach do godności człowieka w normach międzynarodowego prawa biomedycznego. Zawiera rozważania dotyczące współczesnego rozumienia pojęcia godności istoty ludzkiej oraz analizę aktów prawa międzynarodowego przyjętych zarówno na płaszczyźnie uniwersalnej, jak i regionalnej, które odnoszą się do obowiązku poszanowania owej godności. Przedstawia wyzwania i zagrożenia, jakie niesie za sobą współczesna biomedycyna, i znaczenie obowiązku ochrony godności człowieka, który powinien stanowić barierę zabezpieczającą przed szeroko pojmowaną instrumentalizacją istoty ludzkiej.

Słowa kluczowe: godność człowieka, obowiązek ochrony godności istoty ludzkiej, biomedycyna, prawo biomedyczne

HUMAN DIGNITY AND INTERNATIONAL BIOMEDICAL STANDARDS – AN OUTLINE OF THE ISSUES

Summary

The article deals with references to human dignity in international biomedical law standards. It contains reflections on the contemporary understanding of the concept of dignity of a human being, and an analysis of acts of international law, adopted on both a universal and regional level, which refer to the obligation to respect this dignity. It presents the challenges and threats posed by modern biomedicine and the importance of the obligation to protect human dignity, which should be a barrier to the broadly understood instrumentalization of the human being.

Keywords: human dignity, an obligation to protect the dignity of a human being, biomedicine, biomedical law